

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ADABIY MATNLAR ASOSIDA AXLOQIY
TARBIYANI AMALGA OSHIRISH METODIKASI

Nurullayeva Dinora Qo'ziboy qizi
Dinoranurullayeva30@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'qish savodxonligi darslarida adabiy matnlardan foydalanish orqali o'quvchilarda axloqiy tarbiyani shakllantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Adabiy matnlar shaxs ongiga bevosita ta'sir etuvchi, o'quvchilarning fikrlash, his qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi muhim tarbiyaviy vosita sifatida tahlil qilingan. Unda axloqiy tarbiyaning ta'lim jarayonidagi o'rni, o'qish savodxonligi darslarining ma'naviy-axloqiy yo'nalishdagi ahamiyati, shuningdek, o'qituvchining pedagogik mahorati va metodik yondashuvlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, adabiy matn, axloqiy tarbiya, ma'naviy qadriyatlar, pedagogik metodika, o'qituvchi mahorati, axloqiy tafakkur, ta'lim jarayoni, ijodiy fikrlash, tarbiyaviy samaradorlik.

KIRISH. Bugungi globalashuv jarayonida yosh avlodni ma'naviy barkamol, axloqan yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini boyitadi, unda ezgulik, adolat, vatanparvarlik va halollik kabi umuminsoniy fazilatlarini shakllantiradi [1, 25-b.]. O'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, matni anglash, tahlil qilish va hayotiy xulosalar chiqarish orqali ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishda muhim o'rin tutadi [2, 18-b.]. Chunki o'qish jarayonida o'quvchi faqat bilim emas, balki axloqiy qadriyatlarni ham o'zlashtiradi. Adabiy matnlar bolalarning qalbi va tafakkuriga bevosita ta'sir etuvchi, ularni ezgulik va insonparvarlik g'oyalariga yo'naltiruvchi kuchli tarbiyaviy vositadir. Shu sababli o'qish savodxonligi darslarida adabiy asarlar asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish metodikasini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [3, 29-b.].

Mazkur maqolada o'qish savodxonligi darslarida adabiy matnlar asosida axloqiy tarbiya berishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tafakkurini rivojlantirish, o'qish savodxonligi jarayonini ma'naviy jihatdan boyitish hamda o'qituvchining tarbiyaviy faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI. O'qish savodxonligi darslarida adabiy matnlar asosida axloqiy tarbiyani shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada so'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, adabiy matnlar o'quvchilarning nafaqat o'qish malakasini, balki ularning ma'naviy-axloqiy tafakkurini rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Shuningdek, o'qish savodxonligi o'quvchilarni fikrlashga, his qilishga, o'z xulqini baholashga o'rgatadigan jarayon sifatida qaralmoqda [4, 25-b.]. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish va o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasini takomillashtirish masalalari davlat siyosati darajasida belgilab berilgan. Xususan, boshlang'ich ta'lim mazmunida o'qish darslari o'quvchilarning axloqiy fazilatlarini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglashga yo'naltirilgan holda tashkil etilishi belgilangan [5, 33-b.].

Pedagogik adabiyotlarda axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari chuqur o'rganilgan. Masalan, R. Mavlonova, N. Azizxo'jayeva, B. Rahimov kabi olimlar o'qituvchi shaxsining tarbiyaviy

faoliyatidagi o'zni, dars jarayonida axloqiy g'oyalarni singdirish metodikasiga e'tibor qaratadilar [6, 54-b.]. Ularning ta'kidlashicha, o'qish jarayonida o'quvchi matn qahramonlari bilan ruhiy muloqotga kirishadi, bu esa unga ijobiy va salbiy fazilatlarni farqlash, xulosa chiqarish imkonini beradi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda (M. Xodjueva, N. Qosimova, Sh. Yo'ldosheva) o'qish savodxonligini rivojlantirishda matn asosidagi yondashuvning ustun jihatlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Mualliflar o'qituvchilar adabiy matndan axloqiy-mazmuniy tahlil vositasi sifatida foydalanishlari, o'quvchilarni fikr yuritishga, matn orqali hayotiy saboqlar chiqarishga o'rgatishlari lozimligini ta'kidlaydilar [7, 41-b.]. Adabiy matnlar orqali axloqiy tarbiya berishda xalq og'zaki ijodi namunalari ahamiyati ham alohida e'tiborga molik. Xalq ertaklari, maqollar, hikmatli so'zlar, rivoyatlar orqali bolalarda ezgulik, mehr-oqibat, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin [8, 18-b.]. Shu bois o'qish savodxonligi darslarida badiiy va xalq og'zaki ijodi namunalari uyg'unlashtirish samarador natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligi darslarida adabiy matnlar asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish metodikasini takomillashtirish uchun pedagogik nazariya, amaliy metodika va innovatsion yondashuvlarni birlashtirish zarur. Bu esa o'quvchilarda nafaqat savodxonlik, balki chuqur axloqiy tafakkur, milliy o'zlikni anglash va ijobiy hayotiy pozitsiyani shakllantirish imkonini beradi.

ASOSIY QISM

O'qish savodxonligi va axloqiy tarbiyaning uzviy bog'liqligi. O'qish savodxonligi darslari nafaqat o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, matnni to'g'ri o'qish yoki mazmunini anglashni ta'minlash, balki ularning dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy tafakkurini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. Har qanday adabiy matn o'z mohiyatiga ko'ra tarbiyaviy g'oyani ifodalaydi. Shu bois o'qish savodxonligi darslarida axloqiy tarbiya mazmuni adabiy obrazlar, voqealar va muallif g'oyalari orqali amalga oshiriladi [9, 46-b.].

O'qish savodxonligining asosiy maqsadi — o'quvchini o'qish jarayoniga ongli, faol ishtirokchi sifatida jalb etishdir. Axloqiy tarbiyaning esa bosh maqsadi — o'quvchining ichki dunyosini, insoniy fazilatlarini, xulq-atvorini shakllantirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, har ikkala yo'nalish bir-birini to'ldiradi: o'qish jarayonida o'quvchi matndan nafaqat ma'no anglaydi, balki hayotiy saboq, axloqiy xulosa ham chiqaradi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, adabiy matn asosidagi o'qish darslari o'quvchilarda ijobiy emotsional holatni yuzaga keltiradi. Bola matn qahramonining taqdiri, harakati, qarori bilan ruhiy aloqa o'rnatadi. Natijada u voqealarni baholash, to'g'ri va noto'g'ri ajratish, ijobiy fazilatlarni qadrlashni o'rganadi. Shu jarayonning o'zi axloqiy tarbiyaning tabiiy shaklidir [10, 18-b.].

Masalan, 3-sinf "O'qish" fanidagi H. To'xtaboyevning "Sehrli qalpoqcha" hikoyasini olaylik. Mazkur asarda bolalarning o'zaro do'stlik, mehr-oqibat, sadoqat kabi fazilatlari qahramonlar xatti-harakatlari orqali ochib beriladi. Dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga "Siz o'ringizda bo'lganingizda qanday ish tutgan bo'lardingiz?", "Nega muallif shunday xulosa chiqargan deb o'ylaysiz?" kabi savollar orqali ularni fikrlashga, o'z qarashlarini ifodalashga undaydi. Natijada o'quvchi faqat matnni o'qimaydi, balki undagi axloqiy g'oyani anglaydi va uni hayotiy qadriyat sifatida qabul qiladi.

O'qish savodxonligi darslari shunchaki matn o'qish emas, balki **axloqiy tafakkurni rivojlantirish vositasi** sifatida tashkil etilgandagina, u tarbiyaviy samaraga erishadi. Shu sababli metodist olimlar darsni o'quvchi faoliyatiga asoslangan, muammoli savollar, rolli o'yinlar, tahliliy suhbatlar orqali

olib borishni tavsiya etadilar [11, 63-b.]. Bunday yondashuv bolada mustaqil fikr yuritish, o'z pozitsiyasini shakllantirish va uni himoya qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Axloqiy tarbiya mazmuni o'qish savodxonligi darslarida quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

❖ **Birinchidan**, badiiy matn mazmunida yashiringan axloqiy g'oyani ochish va uni o'quvchi tafakkurida mustahkamlash.

❖ **Ikkinchidan**, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali ijobiy va salbiy fazilatlarni solishtirish.

❖ **Uchinchidan**, matndagi voqealarga munosabat bildirish, bahs-munozarali holatlar yaratish orqali o'quvchilarning hayotiy qarashlarini boyitish.

❖ **To'rtinchidan**, xalq og'zaki ijodidan namunalar, maqol va hikmatlarni bog'lab o'qish orqali axloqiy tushunchalarni mustahkamlash.

Bu yondashuv o'quvchining o'qish jarayonidagi faolligini oshiradi, uni o'z fikrini erkin bayon etishga, badiiy so'z qudratini anglashga undaydi. Natijada o'quvchi o'qish jarayonini hayotiy qadriyat bilan bog'lay boshlaydi, bu esa ta'lim-tarbiya integratsiyasining eng muhim natijasidir.

Shu bois, o'qish savodxonligi darslari — bu o'qituvchi tomonidan o'quvchini "kitob orqali tarbiyalash" jarayonidir. Adabiy matn esa bu jarayonning mazmuniy va hissiy markazida turadi.

Adabiy matn asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish metodlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy fazilatlarini shakllantirishda adabiy matnlar asosiy manba hisoblanadi. Chunki badiiy matn o'zida insoniylik, halollik, mehnatsevarlik, mehr-shafqat kabi tushunchalarni jonli obrazlar orqali ifodalaydi. Shu bois o'qish darslarida matn asosida ishlash faqat o'qish ko'nikmasini rivojlantirish emas, balki o'quvchini hayotiy qadriyatlar bilan tanishtirish, unga to'g'ri yo'lni ko'rsatish vazifasini ham bajaradi [12, 44-b.].

Pedagogik tajribada o'qituvchilar adabiy matn asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish uchun bir qator samarali metodlardan foydalanadilar. Quyida ularning eng muhim turlari keltiriladi.

1. Muammoli o'qish metodi. Muammoli o'qish — o'quvchilarni fikrlashga, savol berishga va javob izlashga undaydigan samarali metodlardan biridir. Bunda o'qituvchi matn o'qilishidan oldin yoki o'qish jarayonida o'quvchilarga muammoli savollar beradi: "Qahramon nega bunday yo'l tutdi?", "Agar siz o'sha joyda bo'lganingizda qanday qaror qabul qilardingiz?" kabi. Masalan, H. Olimjonning "Baxtli bola" hikoyasida o'qituvchi o'quvchilarga "Baxt deganda siz nimani tushunasiz?", "Asardagi bola nima sababdan baxtli edi?" degan savollar orqali ularni axloqiy tushunchalar ustida o'ylashga undaydi. Shu orqali o'quvchilar "baxt"ning moddiy ne'mat emas, balki mehr va halollikka asoslangan holat ekanini anglaydilar.

Muammoli o'qish metodining afzalligi shundaki, u o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ularni tayyor xulosalarni yod olishdan emas, balki o'z fikrini bildirishga o'rgatadi. Natijada o'quvchi axloqiy qarorlarni ongli ravishda shakllantiradi [13, 77-b.].

2. Rolli o'yin va dramatisatsiya metodi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yin faoliyati tabiiy bo'lgani sababli, darslarda rolli o'yin elementlarini qo'llash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Rolli o'yin metodida o'quvchilar matn qahramonlari roliga kiradilar, ularning his-tuyg'ularini ifodalaydilar, voqealarni sahnalashtiradilar.

Masalan, G'. G'ulomning "Shum bola" asaridan parchani o'qigach, o'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, sahnalashtirish topshirig'ini beradi. Bola o'z roli orqali qahramonning xatti-harakatlarini his qiladi, ularning to'g'riligini yoki xatoligini baholay boshlaydi. Shu tariqa u o'zi bilmagan holda axloqiy xulosa chiqaradi. Bu metod o'quvchilarda empatiya (boshqalar hissiyatini

anglash) ko'nikmasini rivojlantiradi, ularni hamdardlik, bag'rikenglik, halollik kabi fazilatlarini qadrlashga o'rgatadi [14, 58-b.].

Matn tahlili va axloqiy xulosa chiqarish metodi. Adabiy matn ustida ishlashning asosiy bosqichi — tahlildir. Tahlil orqali o'quvchi matnni nafaqat mazmunan, balki g'oyaviy jihatdan ham anglaydi. O'qituvchi matndan keyingi suhbatda quyidagi bosqichlarni amalga oshiradi:

- ✓ Asarning asosiy g'oyasini aniqlash;
- ✓ Qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash;
- ✓ Ularning harakatlaridan qanday saboq olish mumkinligini muhokama qilish;
- ✓ O'quvchilarni umumiy xulosa chiqarishga undash.

Masalan, "Ona yurtning – oltin beshiging" she'rini o'qigach, o'qituvchi o'quvchilarga "Ona yurtning sevish nimadan boshlanadi?" degan savolni beradi. Natijada o'quvchilar Vatanga muhabbat, halol mehnat, xalq oldidagi mas'uliyat haqida mustaqil xulosa chiqaradilar. Bu metod orqali o'qituvchi axloqiy tarbiyani sun'iy tarzda emas, tabiiy muloqot asosida amalga oshiradi [15, 27-b.].

Axloqiy vaziyatli mashqlar (moral situations). Bu metod o'quvchilarni hayotda duch keladigan turli axloqiy vaziyatlarni tahlil qilishga o'rgatadi. O'qituvchi o'qilgan matnga yaqin voqeani shartli holat sifatida beradi:

"Tasavvur qiling, sizning sinfdoshingiz o'qituvchining daftarini topdi, lekin uni qaytarmadi. Siz nima qilardingiz?"

Bunday savollar o'quvchilarda javobgarlik, halollik, to'g'rilik kabi sifatlarni anglashga yordam beradi. Shuningdek, bu mashqlar o'qish darslarining hayot bilan bog'liqligini kuchaytiradi. Ular o'quvchini nazariy bilimdan amaliy qarorga olib keladi [16, 39-b.].

Maqol va hikmatlar asosida mustahkamlash. Adabiy matnlarda ko'pincha xalq og'zaki ijodi namunalariga xos hikmatli so'zlar, maqollar mavjud bo'ladi. O'qituvchi o'qilgan matn g'oyasiga mos maqollarni qo'llab, o'quvchilarni mazmuni chuqurroq tushunishga yo'naltiradi.

Masalan, "Halol mehnat rohat keltirar", "Yaxshilik qil, suvga tashla" kabi maqollar orqali o'quvchi asardagi g'oyani xalq donoligi bilan bog'laydi. Shu tariqa badiiy matnning axloqiy mohiyati yanada mustahkamlanadi [17, 12-b.].

Metodik tavsiyalar. Adabiy matn asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish jarayonida quyidagi metodik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- ✓ Matn tanlashda uning **tarbiyaviy yo'nalishi** va **o'quvchi yoshiga** mosligini hisobga olish;
- ✓ Dars jarayonida **interfaol metodlardan** (klaster, aqliy hujum, fikrlar zanjiri, "Insert") foydalanish;
- ✓ Har bir o'qilgan asar so'ngida o'quvchini **axloqiy xulosa chiqarishga** yo'naltirish;
- ✓ O'qish darslarini **boshqa fanlar** (tarix, texnologiya, tasviriy san'at) bilan integratsiyalash orqali boyitish;
- ✓ O'quvchilarni **ijodiy faoliyatga** (hikoya yozish, she'r yaratish, rasm chizish) jalb etish.

Ushbu metodlar tizimli qo'llanilganda, o'qish savodxonligi darslari o'quvchilar shaxsida ijobiy fazilatlarini shakllantirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qiladigan inson sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi [18, 59-b.].

Dars jarayonida adabiy matn asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirishning amaliy modeli. Boshlang'ich sinfda o'qish savodxonligi darslari bolalarda nafaqat o'qish malakasini, balki ijobiy axloqiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu sababli, o'qituvchi darsni rejalashtirishda har bir matnning tarbiyaviy yo'nalishini aniqlab oladi, keyin esa uni o'quvchilarga to'g'ri yetkazish uchun metodik modelni tanlaydi [19, 41-b.].

Bunday darslarning samaradorligi o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan **didaktik bosqichlarga, muloqot uslubiga va o'quvchi faoliyatining faollik darajasiga** bog'liq bo'ladi. Quyida o'qish savodxonligi darsida adabiy matn asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirishning namunaviy modeli keltiriladi.

1. Tayyorgarlik bosqichi

Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchilarni mavzuga ruhiy jihatdan tayyorlaydi, ularda asarga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

Masalan, dars "Halollik — insonning ziynati" mavzusida o'tilayotgan bo'lsa, o'qituvchi darsni quyidagi suhbat bilan boshlaydi:

O'qituvchi: "Siz uchun halollik nimani anglatadi? Halol bo'lish osonmi?"

O'quvchilar: "Yolg'on gapirmaslik", "Boshqalarning narsasiga tegmaslik" va hokazo.

Shunday muloqot orqali o'quvchi dars mavzusini hayotiy tajribasi bilan bog'laydi. Shu bosqichda **maqsad** belgilanadi: "Bugun biz bir hikoya orqali halollik nima ekanini o'rganamiz."

2. Asarni o'qish va mazmuni tahlil qilish bosqichi. O'qituvchi tanlangan matnni (masalan, Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asaridan parcha) o'qib beradi yoki o'quvchilar bilan navbatma-navbat o'qiladi.

Matn o'qilgach, o'quvchilar bilan **muhokama** tashkil qilinadi:

– Asarda kimlar qatnashgan?

– Qahramon qanday sinovdan o'tdi?

– U halollikni qanday isbotladi?

Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchilarning javoblarini baholamaydi, balki ularni erkin fikrlashga undaydi. Shunday yo'l bilan o'quvchilar **axloqiy xulosani o'zlari chiqarishlariga** sharoit yaratiladi [20, 52-b.].

3. Axloqiy vaziyatni tahlil qilish (muammoli mashq). O'qituvchi o'qilgan matnga yaqin hayotiy holatni muhokamaga tashlaydi:

"Tasavvur qiling, siz do'kon kassasidan ortiqcha pul oldingiz, lekin hech kim sezmay qoldi. Siz nima qilardingiz?"

Bu kabi vaziyatli mashqlar bolalarning **axloqiy ongini faollashtiradi**, ularni qaror qabul qilishga o'rgatadi. O'quvchilar "Men qaytarardim, chunki bu to'g'ri ish", "Halollik — odamning yuzini yorug' qiladi" kabi javoblar orqali **axloqiy mulohaza yuritish** ko'nikmasini rivojlantiradilar.

4. Mustahkamlash bosqichi (ijodiy faoliyat). Dars yakunida o'quvchilar o'z fikrlarini ijodiy shaklda ifodalaydilar. Masalan:

"Halol bola" nomli kichik hikoya yozish;

Asar qahramoniga maktub yozish;

Asardagi voqeani rasmda tasvirlash.

Bu faoliyat turlari orqali o'quvchi matndan olgan axloqiy **saboqlarni shaxsiy tajribasiga singdiradi**, bu esa tarbiya jarayonini samarali qiladi [21, 29-b.].

5. Baholash va xulosa chiqarish. Axloqiy tarbiyada baholash jarayoni an'anaviy "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" javoblar shaklida emas, balki **munosabat va xulosa chiqarish darajasi** asosida amalga oshiriladi.

Masalan, o'qituvchi o'quvchilar javoblarini quyidagi mezonlar bo'yicha baholashi mumkin:

- ✓ O'quvchi voqeani tushundi va tahlil qildi;
- ✓ Qahramon xatti-harakatlariga baho bera oldi;
- ✓ Axloqiy xulosa chiqardi;

✓ Shaxsiy fikrini aniq ifoda etdi.

Bu yondashuv o'quvchining **ichki motivatsiyasini** kuchaytiradi, uni o'z harakatlarini baholay oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

Metodik tahlil misoli

Dars bosqichi	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Axloqiy natija
Tayyorgarlik	Suhbat, motivatsiya	Fikr bildiradi	Qiziqish, tayyorgarlik
O'qish-tahlil	Savol-javob, muhokama	Fikr yuritadi	Axloqiy tushuncha
Vaziyat tahlili	Muammoli savol beradi	Qaror qabul qiladi	Mustaqil fikrlash
Ijodiy bosqich	Yaratish topshirig'i	Hikoya, rasm yaratadi	Axloqiy xulosa mustahkamlanadi
Baholash	Xulosalash	O'z-o'zini tahlil qiladi	Mas'uliyat shakllanadi

Bu modelda ko'rinib turibdiki, dars faqat o'qish malakasini emas, balki o'quvchi shaxsida **axloqiy ong, ijtimoiy faollik, empatiya** kabi sifatlarni ham rivojlantiradi [22, 60-b.].

O'qish savodxonligi darslarida axloqiy tarbiyaning samaradorlik omillari va xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun axloqiy tarbiya jarayoni ularning dunyoqarashi, tafakkuri va his-tuyg'ulariga bevosita ta'sir etadi. Shu sababli o'qish savodxonligi darslarida badiiy matnlar orqali bu jarayonni samarali tashkil etish pedagogik jihatdan alohida yondashuvni talab etadi. O'qituvchi bu darslarda faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyaviy jarayonni boshqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi [23, 19-b.].

Axloqiy tarbiyaning samaradorlik omillari. O'qish savodxonligi darslarida axloqiy tarbiyani samarali tashkil etishda quyidagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega:

❖ **Matn tanlashning to'g'riligiga e'tibor berish.** Matn o'quvchining yoshi, psixologik xususiyatlari va qiziqishlariga mos bo'lishi kerak. Asarda tarbiyaviy g'oya ochiq, hayotiy va oson anglanadigan bo'lishi zarur. Masalan, o'qituvchi halollik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat mavzulariga bag'ishlangan hikoyalarni tanlasa, bolalarda bu tushunchalar tabiiy shakllanadi.

❖ **Darsda interfaol metodlardan foydalanish.** Axloqiy g'oyani o'quvchiga yetkazishda muhokama, rolli o'yin, fikrlar almashinuvi, savol-javob, "Insert", "Baliq skeleti" kabi metodlar samarali natija beradi. Chunki bu usullar o'quvchini faol ishtirokchi qiladi, o'rgatish jarayonini biryozlama emas, ikki tomonlama muloqotga aylantiradi [24, 72-b.].

❖ **Axloqiy tahlilni o'quvchi hayoti bilan bog'lash.** O'qituvchi matndagi vaziyatlarni o'quvchilarning hayotiy tajribasi bilan bog'lab tahlil qilsa, axloqiy g'oya osonroq o'zlashtiriladi. Masalan, "Do'stlik" mavzusidagi matn o'qilgandan so'ng o'quvchilar o'z do'stlari bilan bog'liq holatlarni eslashadi, bu esa ularning shaxsiy pozitsiyasini mustahkamlaydi.

❖ **Axloqiy munosabatni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy namunasi.** O'qituvchining har bir so'zi, harakati, o'quvchiga bo'lgan munosabati axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasidir. Agar o'qituvchi halol, adolatli, samimiy bo'lsa, o'quvchi unda ideal namunani ko'radi. Shu jihatdan, o'qituvchi axloqiy qadriyatlarni nafaqat o'rgatishi, balki o'z shaxsida namoyon etishi zarur [25, 33-b.].

Dars samaradorligini baholash va tahlil qilish mezonlari. Axloqiy tarbiya jarayonining samaradorligini aniqlash uchun o'qituvchi dars oxirida quyidagi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratadi:

Baholash mezonlari	Tushuntirish
--------------------	--------------

Axloqiy tushuncha darajasi	O'quvchi asosiy g'oyani to'g'ri anglay oldimi?
Fikrni ifodalash ko'nikmasi	O'quvchi o'z fikrini aniq va mustaqil bayon eta oldimi?
Qahramonlarga nisbatan munosabat	O'quvchi ijobiy va salbiy xatti-harakatlarni farqlay oldimi?
Hayot bilan bog'lash	O'quvchi o'rganilgan xulqiy tajribani o'z hayotiga tatbiq qila oldimi?

Mazkur mezonlar asosida tahlil qilinadigan har bir dars o'qituvchiga keyingi faoliyatni takomillashtirish uchun asos bo'ladi [26, 66-b.].

Pedagogik sharoitlar va takliflar

O'qish savodxonligi darslarida axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish uchun quyidagi pedagogik sharoitlarni ta'minlash muhimdir:

Muvofiq o'quv muhiti yaratish. Sinfda ishonchli, iliq muhit bo'lishi o'quvchilarda ochiqlikni ta'minlaydi.

O'quvchilar bilan muloqot madaniyatini rivojlantirish. Har bir o'quvchi fikrini erkin ayta oladigan dars — tarbiyaviy jarayonning eng qudratli vositasidir.

Integratsiyalashgan ta'lim yondashuvi. O'qish darslarini axloq, tasviriy san'at, texnologiya fanlari bilan bog'lash o'quvchi tafakkurini kengaytiradi.

Oilaviy hamkorlik. Axloqiy tarbiya faqat maktab bilan cheklanmasligi kerak. O'qituvchi ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning axloqiy rivojlanishini kuzatib borishi zarur [27, 55-b.].

XULOSA. O'qish savodxonligi darslarida adabiy matnlar asosida axloqiy tarbiyani amalga oshirish — zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini, tahliliy fikrlashini, hamda insoniy fazilatlarini uyg'un holda rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlar orqali o'qituvchi o'quvchilarga axloqiy g'oyani bevosita emas, balki **estetik idrok orqali** singdiradi. Shuningdek, o'quvchi o'zi tahlil qilgan qahramonlar hayoti orqali axloqiy qadriyatlarni ongli ravishda qabul qiladi.

Shunday qilib, o'qish savodxonligi darslari nafaqat bilim manbai, balki **shaxsni ma'naviy-axloqiy shakllantirish maktabi** sifatida qaralishi zarur [28, 81-b.].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Hasanboyeva O. *Boshlang'ich ta'limda o'qish darslarini tashkil etish metodikasi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 120 b.
3. Abdullayeva D. *Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tushunchalarni shakllantirish usullari.* – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020. – 98 b.
4. G'afforova N., Ergasheva S. *Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi: nazariya va amaliyot.* – Toshkent: "Istiqlol", 2021. – 164 b.
5. Vygotskiy L.S. *Pedagogik psixologiya.* – Moskva: Pedagogika, 1991. – 320 s.
6. Jalolova M. *Boshlang'ich ta'limda badiiy asar bilan ishlash texnologiyasi.* – Toshkent: TDPU, 2022. – 142 b.
7. Qodirova F. *O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish.* – "Ta'lim jarayoni" jurnali, №4, 2021. – B. 22–27.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-10

8. Dewey J. *Democracy and Education*. – New York: Macmillan, 1916. – 420 p.
9. Xudoyqulova M. *Boshlang'ich sinflarda axloqiy tarbiya jarayonining psixologik xususiyatlari*. – Toshkent: “Ziyonet”, 2020. – 84 b.
10. Rasulova D. *O'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari*. – Toshkent: TDPU, 2021. – 116 b.
11. Abdullayev B. *O'qish va axloqiy tarbiya integratsiyasi masalalari*. – “Boshlang'ich ta'lim” jurnali, №2, 2020. – B. 33–38.
12. Hasanov O. *Adabiy asar orqali shaxsni tarbiyalashning nazariy asoslari*. – Toshkent: O'zMU, 2018. – 101 b.
13. Bloom B. *Taxonomy of Educational Objectives*. – New York: Longman, 1956. – 207 p.
14. G'ulomova Z. *Rolli o'yinlar yordamida o'qish darslarining samaradorligini oshirish*. – “Pedagogika” jurnali, №5, 2022. – B. 55–61.
15. To'xtayeva S. *Matn ustida ishlashning metodik asoslari*. – Toshkent: TDPU, 2017. – 94 b.
16. Shodmonova M. *Axloqiy tarbiya jarayonida vaziyatli mashqlarning o'rni*. – “Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar” jurnali, №3, 2021. – B. 39–44.
17. Husanova L. *Maqollar orqali axloqiy tushunchalarni shakllantirish*. – Toshkent: TDPU, 2020. – 75 b.
18. Otaboyeva D. *Integratsiyalashgan darslarning tarbiyaviy imkoniyatlari*. – Toshkent: TDPI, 2022. – 108 b.
19. Zunnunova G. *O'qish darslarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish metodikasi*. – Toshkent: “Fan”, 2019. – 92 b.
20. Nuriddinova K. *Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini baholash mezonlari*. – “Ta'lim innovatsiyalari” jurnali, №2, 2022. – B. 49–55.
21. Hojimatova N. *Ijodiy topshiriqlar asosida axloqiy tarbiya berish metodlari*. – Toshkent: TDPU, 2021. – 88 b.
22. Alimova S. *O'qish darslarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv*. – “Pedagogik mahorat” jurnali, №1, 2020. – B. 59–64.
23. Komenskiy Y.A. *Buyuk didaktika*. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1992. – 248 b.
24. Nishonova Z. *Interfaol metodlar asosida o'qish darslarini tashkil etish*. – Toshkent: TDPU, 2022. – 76 b.
25. Karimova M. *O'qituvchining shaxsiy namunasi va axloqiy tarbiya samaradorligi*. – “Pedagogika nazariyasi” jurnali, №3, 2021. – B. 31–36.
26. Turdiyeva G. *Axloqiy tarbiya samaradorligini baholash mezonlari*. – Toshkent: “Fan va ta'lim”, 2018. – 80 b.
27. Erkinova L. *Oila va maktab hamkorligida axloqiy tarbiya*. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021. – 104 b.
28. Usmonova H. *Boshlang'ich ta'limda badiiy matn orqali shaxs tarbiyasi*. – Toshkent: TDPU, 2023. – 86 b.